

University of Groningen

Het Aduarder zijlvest in het Ommelander waterschapswezen

Wieringa, Wiert Jan

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1946

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Wieringa, W. J. (1946). *Het Aduarder zijlvest in het Ommelander waterschapswezen*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

HOOFDSTUK I.

Het ontstaan van waterschapsverbanden.

De ontwikkeling van het waterschapsrecht is eeuwenoud. Noemde Thorbecke niet het dijkrecht ons oudste staatsrecht¹⁾? De geschiedenis van dat dijkrecht verliest zich in een ver verleden, terwijl zijn ontstaan nauwelijks is vast te stellen²⁾. Zoo is het in het algemeen, zoo ook in de Groninger Ommelanden. Vóór de 14de eeuw zijn de gegevens voor het waterschapswezen in de Ommelanden nog zeer schaarsch, terwijl men vóór de 13de eeuw het bestaan van waterschappen niet kan aanvaarden. Hoewel men dan nog niets vindt van waterschappen of georganiseerde waterschapszorg, wil dat nog niet zeggen, dat de bewoners der lage landen tot die tijd toe hun landen geheel onbeschermd hebben gelaten tegen overstromingen door de zee.

Territoriale gesteldheid.

Reeds vroeger waren de bewoners der Friesche gewesten begonnen met het opwerpen van dijken, die hun landerijen moesten beschermen tegen zee- en rivierwater. Wat de Ommelanden betrof, drong de ligging tot een dergelijke beveiliging van mensch, dier en land: in het Noorden de zee; in het Oosten de steeds aanwezige dreiging van de Eemsmonding; in het Zuiden het hoog gelegen Drenthe, dat zijn overtollig water langs tal van riviertjes door de Ommelanden naar zee loosde.

Groot is het aantal overstromingen geweest, dat in de Middeleeuwen de Ommelanden heeft geteisterd. Eén der oude kronieken vangt aan met deze veelzeggende woorden: „De alleroudste gedaante dezer landen is uit deszelfs situatie genoegzaam af te nemen, dat bijna een openbare zee ende laag strand geweest zij, 't welk bij alle ebbende vloeden zonder hinder door 't water overstromt wierden ende weder te voorschijn kwam”³⁾. Een zeer

¹⁾ Thorbecke, Brief aan een lid der Staten van Gelderland; Sybenga, Dijk- en waterschapsrecht in Groningen, blz. 7.

²⁾ Gosses en Japikse, Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland, 2e dr., blz. 124.

³⁾ Kronyk van Groningen ende Ommelanden (1743), blz. 1.

zware overstrooming teisterde de Ommelanden in 1164, toen, naar zeker overdreven schatting, meer dan 100.000 menschen omgekomen zijn ⁴⁾. Zwaar hebben deze gebieden het te verduren gehad in de eerste helft der 13de eeuw. De jaren 1219, 1220, 1221 en 1222 waren rampjaren voor de bewoners der Ommelanden. Vier jaar achter elkaar werden de Ommelanden overstroomd door het zee-water. In 1221 zelfs twee maal ⁵⁾. Emo zag in al deze watervloeden een oordeel Gods vanwege de zonde ⁶⁾. Daar het land overstroomd werd door zout water, was het zoo goed als ongeschikt voor het verbouwen van granen geworden. „Tellus mater vix pro compensatione laboris et seminis ordeum geminavit”, luidt het in de kroniek van Emo ⁷⁾.

In 1233 had het land te lijden van zware plasregens, waardoor veel menschen en beesten verdronken, maar die „toemalige schade is echter van agteren een heil voor het land geworden, dewijl dit overvloedig zoet water al het schadelijke van de overstroomingen der zoute wateren, in de jaren 1219, 1220, 1221 en 1222 voorgevallen, volkomen uit de grond wegnam” ⁸⁾. In de volgende jaren weer overstroomingen; een zeer hevige in 1248, die „alle buitenden binnendijken wegnemende, tot diep in deze landstreek doordrong en bovendien door een tweede in Louw- en door een derde in Sprokkelmaand van 't volgend jaar vervangen wierd, welke laatste door den aanhoudenden noorderwind ettelijke dagen woedde ⁹⁾.

Aanleg van zeedijken.

Een dergelijke beschrijving zou natuurlijk passen voor elke hieraan voorafgaande eeuw, en het is begrijpelijk, dat de bewoners dezer streken al vroeg begonnen zijn met het opwerpen van dijken ter keering van zee- en rivierwater. De quaestie van de ouderdom der zeewater keerende dijken in Groningen is in de vorige eeuw het onderwerp geweest van een felle strijdvrage tusschen Westerhoff en Acker Stratingh ¹⁰⁾. Eerstgenoemde nam aan, dat er vóór 800 reeds dijken aanwezig moesten zijn geweest. Eén van zijn argu-

⁴⁾ Tegenwoordige Staat van Stad en Lande, dl. I. blz. 40.

⁵⁾ a.w., blz. 46, 47.

⁶⁾ Kroniek van Emo en Menco (Werken v. h. Hist. Gen. v. Utrecht, nieuwe reeks, nr. 4), blz. 50, 51.

⁷⁾ a.w., blz. 57.

⁸⁾ Tegenwoordige Staat, dl. I, blz. 66.

⁹⁾ a.w., blz. 69.

¹⁰⁾ Acker Stratingh, Aloude Staat en Geschiedenis onzes Vaderlands, dl. I, blz. 58, v.v.

menten was b.v., dat er in 806, op St. Thomasdag, een hooge vloed was geweest, waarbij „een ontallicke meenichte van beesten verdronck en 't wintergezay verstickte" ¹¹⁾. Waar winterkoren verbouwd werd, moest, volgens Westerhoff, het land bedijkt zijn geweest. Van Halsema had beweerd, dat de allereerste bewoners de kunst van dijk aanleg verstaan hadden, maar dat tot aan de 10de eeuw de dijk aanleg beperkt zou zijn geweest tot zomerdijken ¹²⁾. Vandaar ook, dat alleen beschadiging van de dijk tusschen lente en herfst werd gestraft ¹³⁾.

Dit vraagstuk is de laatste decennien weer ter hand genomen, maar op een eenigszins andere wijze, dan het in de vorige eeuw is geschied. Veel meer heeft men de oplossing van dit vraagstuk trachten te benaderen, door gebruik te maken van de gegevens, die het territoir zelf nog bood in de vorm van voormalige en nog bestaande dijken en waterlopen, waarmee gepaard ging een wetenschappelijk onderzoek van de bodemgesteldheid door middel van grondboringen, terwijl de schriftelijke overlevering daarbij feitelijk een veel minder belangrijke functie vervulde dan voorheen. De uitkomsten van deze onderzoekingen hebben zeer verhelderend gewerkt, hoewel men ook zoo niet tot één oplossing gekomen is.

Met zulk onderzoek hebben in Groningen o.m. zich bezig gehouden Rietema, Van Giffen, Kooper en Kloppenburg ¹⁴⁾. Eerstgenoemde stelde de aanwezigheid van dijken voor het Westerkwartier en speciaal voor Humsterland reeds in de 3de en 4de eeuw ¹⁵⁾, tegen welke opvatting zich Van Giffen keerde, die een veel latere bedijking aannam. Kooper kwam tot de conclusie dat de

¹¹⁾ Westerhoff, Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen, blz. 51.

Acker Stratingh hield staande, dat er geen oudere gegevens over bedijking waren dan in de keuren van Langewold en in de kroniek van Emo en Menco. Voor het eerst zou er van dijken sprake zijn in 1207. Hij stelde dan ook de eerste bedijkingen tusschen de 10e en de 14e eeuw (Aloudé Staat en Geschiedenis, blz. 61).

¹²⁾ Van Halsema, Oordeelkundige verhandeling over den staat- en regeeringsvorm der Ommelanden, tusschen den Eems en den Lauwers . . . , blz. 497.

¹³⁾ a.w., blz. 497: „Deer mit riuchte betiget wirt, dat syn dyck dis salta wetters ingong deda twisscha summeris nacht ede letera even nacht, so haet hi wrberd . . .”

¹⁴⁾ Van Giffen, Het dalingsvraagstuk der alluviale Noordzeekusten in verband met de bestudeering der terpen (Tijdschr. v. Geschiedenis, Land- en Volkenkunde 1910, afl. 4); Kooper, Het waterstaatsverleden der provincie Groningen; Rietema, De voormalige Fivelboezem en de geschiedenis zijner bedijking (Bijdr. tot de kennis van de provincie Groningen II, 2e stuk); idem, Het Westerkwartier van de provincie Groningen; Kloppenburg, De waterstaatkundige ontwikkeling van het Westerkwartier.

¹⁵⁾ Rietema, Het Westerkwartier van de prov. Groningen, blz. 203.

bedijking van het binnenwaarts gelegen terpengebied van het Westerkwartier reeds ver voor het jaar 1000 moet hebben plaatsgevonden vanuit de diluviale hoogten van het Zuidelijk Westerkwartier. Deze meening is bestreden door Kloppenburg, die de inpoldering van dat gebied en dan speciaal van Middag en de Hoogemeeden plaatst omstreeks 1200¹⁶⁾. Voor Friesland werd door Boeles aangenomen, dat de zeedijken in de 10de eeuw waren aangelegd¹⁷⁾.

Bijna allen kwamen derhalve tot verschillende conclusies. Ook bodemonderzoek en „lezen” van het territoire leidde niet tot eenstemmige uitkomsten. Ook bij deze wijze van onderzoek, moet met tal van factoren rekening worden gehouden, terwijl verwaarloozing van één daarvan foutieve resultaten kan geven¹⁸⁾.

Een nauwkeurige tijdsbepaling van de aanleg der zeedijken is echter voor een beschrijving van het ontstaan en de ontwikkeling der waterschapsorganisaties en van het bestuur en rechtspraak daarvan niet van directe beteekenis; alleen in zooverre is de dateering van belang, dat pas na de aanleg der zeedijken inpoldering van land zin had en dat dus dan pas met een zekere organisatie op dat gebied kan gerekend worden. De geschreven overlevering van eenige beteekenis hierover begint pas in de 13de eeuw en dan wordt het bestaan van zeedijken algemeen aanvaard.

De grafelijke tijd.

De oudste bronnen, waarin iets vermeld wordt over waterschapsaangelegenheden, stammen uit de grafelijke tijd, maar het zijn dan nog zeer schaarsche mededeelingen. De Lex Frisionum bevat slechts één bepaling over waterstaatszaken, nl. een boete op het afsluiten van watergangen¹⁹⁾. Verder geeft het Westerlauwersche recht een aantal bepalingen over waterschapsrecht²⁰⁾. Alles wat hierop betrekking had, stond onder de ban van den graaf. In diens naam

¹⁶⁾ Kloppenburg, a.w., blz. 435.

¹⁷⁾ Boelens, Friesland tot de 11de eeuw, blz. 238.

¹⁸⁾ Vlam, Tijdschr. voor Geschiedenis, 58ste jrg., wijst in een bespreking van het boek van Kooper erop, dat zijn dateering van de ouderdom der dijken op het jaar 300 onmogelijk juist kan zijn; hij zou o.a. te weinig rekening hebben gehouden met klink, die bij verschillende bodemgesteldheid ongelijke daling veroorzaakt. Zoo ligt b.v. de oude zavelige Fivelpolder hooger dan de veel jongere Dollardpolder, die uit oude vette klei met ondergrond van veen bestaat.

¹⁹⁾ Heck, Die Entstehung der Lex Frisionum, Tit. VI, par. 1, S. 155 (Arbeiten zur deutschen Rechts- und Verfassungsgeschichte, herausgegeben von J. Haller, Ph. Heck und A. B. Schmidt).

²⁰⁾ De Haan-Hetteema, Oud-Friesche wetten II, blz. 31, 34—35, 124—130 en 140.

voerde de „schelta” of schout de schouw over dijken, sluisen, watergangen en wegen. Na de 12de eeuw kwam daarin eenige verandering, mede in verband met het verdwijnen van het grafelijk gezag uit de noordelijke gewesten; de laatste graaf, die genoemd wordt in de Friesche gewesten, is Egbert II, die in de 11de eeuw hier nog zijn grafelijke functie vervulde ²¹⁾. In plaats van den schelta als vertegenwoordiger van den graaf verscheen hier de grietman, die echter dezelfde functie vervulde als voorheen de schelta ²²⁾. Deze grietman heeft in het Westerkwartier (Langewold en Vredewold) invloed gehouden op waterschapsaangelegenheden.

Daar het grafelijk gezag ook in de Ommelanden reeds vroeg is verdwenen, is er weinig bekend over de beteekenis van dit gezag ten aanzien van de waterstaat; immers de vorming en ontwikkeling der waterschappen, in de Ommelanden zijlvestenijen, dijk- of zijlrechten geheeten, vallen ver na de 12de eeuw. Daarbij was geen sprake meer van eenige grafelijke of landsheerlijke invloed.

Dit vormt een opmerkelijk onderscheid met het ontstaan der hoogheemraadschappen in Holland, Gelderland en Utrecht, waar bijna ieder hoogheemraadschap zijn oprichting te danken had aan een grafelijk handvest ²³⁾. Een wezensverschil is dit echter niet, het is een onderscheid van formeele aard, want de vorming der hoogheemraadschappen en zijlvestenijen toont weinig verschillen; het handvest van den graaf verleende bij de hoogheemraadschappen officieele bekrachtiging aan een organisatie, die reeds bestond en waarvan de vorming gelijk was aan die der Groninger zijlvestenijen, die het moesten stellen zonder een grafelijk zegel.

Beteekenis van het kerspel.

Welke waren dan de vormende krachten der Ommelander zijlvestenijen? Gegevens hierover zijn in de 13de eeuw nog zeer schaarsch. Eenig inzicht omtrent de wijze van samenwerken in waterschapszaken biedt de dijkbrief van 't Zandt van 1295, de oudst

²¹⁾ Gosses en Japikse, blz. 56.

²²⁾ Fockema Andreae, Bijdr. tot de Ned. Rechtsgeschiedenis IV, blz. 22 en 62. Vgl. voor deze identiteit: Von Richthofen, Friesische Rechtsquellen, S. 488, die hier een eed voor den grietman vermeldt, waarin deze zweert voor de dijken e.d. te zullen zorgen, zooals in het Westerlauwersche landrecht opgedragen was aan den schelta; verder nog: Gosses en Japikse, blz. 138.

²³⁾ Fockema Andreae, Het hoogheemraadschap Rijnland, zijn recht en zijn bestuur van de vroegste tijd tot 1857; Bosch Ridder van Rosenthal, De ontwikkeling der waterschappen in Gelderland; De Vries, Het dijks- en molenbestuur in Nederlands Noorderkwartier onder de grafelijke regeering en gedurende de republiek.

bekende dijkbrief in de Ommelanden ²⁴). Hierin maken de „gemeente van den karspelen up ten Sande ende al die gene, die landen hebben, de inbedijcket sinnen, myt den rechteren, die nu gekozen sinnen ende in tokomende tijden sollen wesen” enkele bepalingen bekend, die betrekking hebben op dijken en dijkrecht. Hier was dus de waterschapseenheid het kerspel. Het kan op het eerste gezicht eenige verwondering wekken, dat het kerspel hierbij een rol speelt; bij nader onderzoek zal echter blijken, dat het kerspel niet alleen als kerkelijke eenheid zin en beteekenis had. Uiterlijk werd het kerspel wel beheerscht door de, in het centrum staande, boven alles domineerende kerktoren, aan welks voet het eenige gemeenschapsgebouw van het kerspel, de kerk, stond, maar de grond van bestaan daarvan was toch de kerspelgemeente, die in zijn welvaren afhankelijk was van vruchtbare landerijen, beschermd door dijken, terwijl het opgaan naar de kerk slechts mogelijk was langs goed onderhouden wegen, die van de omtrek van het kerspel als in één punt samenkwamen bij de kerk. En bij een goed onderhoud dier dijken en wegen hadden de kerspelbewoners maar al te zeer een groot belang, dat ook de geestelijkheid op zijn waarde wist te schatten.

Zoo had het kerkelijk samenwonen in een kerspel ook beteekenis voor het buiten-kerkelijk leven. Linthorst Homan heeft er op gewezen, dat er een evolutie in deze verhoudingen heeft plaats gevonden van het kerkelijk naar het wereldlijk (ik zou liever willen spreken van maatschappelijk) verband ²⁵). Het kerspel ontwikkelde zich tot een eenheid, niet alleen van kerkelijke, maar ook van maatschappelijke belangen ²⁶). Het kerspel was het gebouw, waarin zich het leven der Ommelanden in de Middeleeuwen afspeelde ²⁷).

De Blécourt wil in 'dit verband onderscheid maken tusschen: a. parochies of kerspelen der R.K. kerk en b. wereldlijke kerspelen, die veelal waren verdeeld in buurtschappen of kluften. Die sub b. waren dan de z.g. ambachten in Holland en Zeeland, die territoriaal geheel één waren met de parochies. Het bestuur van beide categorieën werd uitgeoefend door de burenen en eigenerfden, onder leiding van den pastoor bij het kerkelijk kerspel, daarentegen onder

²⁴) Driessen, Monumenta Groningana, blz. 56.

²⁵) Linthorst Homan, Het plaatselijk bestuur in de provincie Groningen van 1795—1814, blz. 3 en diens aldaar aangehaalde werken: Ontstaan der gemeenten in Drenthe en: Van kerspel tot gemeente.

²⁶) Van Loon, Het grondreglement voor de waterschappen in de provincie Groningen, blz. 121.

²⁷) Cremer, Memorie van rechte rakende de Ommelanden.

leiding van den schout bij het wereldlijk kerspel²⁸). Mutatis mutandis golden gelijke verhoudingen in de Ommelanden, waar de niet-kerkelijke belangen veelal gedeeltelijk werden behandeld door volmachten, daartoe aangewezen door de ingezetenen of de meene meente, in plaats van door den schout, die in die streken niet meer bestond na de verdwijning van het grafelijk gezag.

Wat de terminologie betreft, kan het begrip parochie, dat een zuiver kerkelijk begrip is, door den bisschop in het leven geroepen, zeer wel aangeduid worden met het woord kerspel, daar gewoonlijk de parochies, evenals de kerspelen, werden gevormd door de samenvoeging van marken of buurtschappen²⁹).

Cleveringa erkent eveneens naast de parochie het bestaan van een dorp in burgerrechtelijke zin en hij stelt dat in omvang gelijk aan een kerspel. Het dorp wees degenen aan, die de publieke lasten moesten dragen, zooals b.v. de vertegenwoordiging naar de landdag. Hij komt dan ook tot de conclusie, dat kerspel voorkomt in de beteekenis van dorp in burgerrechtelijke zin. Beide woorden, kerspel en dorp, worden gebruikt voor dezelfde gemeenschap, terwijl de grenzen van beide instellingen elkaar dekken³⁰).

Reeds is er op gewezen, dat kerspelbelang en waterschapsbelang nauw met elkaar samenhangen. Deze samenhang is zoo nauw gezien, dat het modern waterschapswezen verklaard is uit het verleden der kerspelen³¹). In haar algemeenheid is deze stelling juist, mits hieruit niet de conclusie wordt getrokken, dat ieder kerspel territoriaal identiek was met een dijk- of zijlrecht. Immers, de vaststelling der grenzen van de kerspelen werd door geheel andere overwegingen bepaald, dan de bepaling van de grenzen van een dijk- of zijlrecht of van een zijlvest. Bij deze laatsten werd geen aansluiting gezocht bij bestaande parochiegrenzen, maar de grootte en de ligging der landerijen van de geïnteresseerde eigenaars bepaalde de omvang en de grenzen van een dijkrecht of zijlvest; de landgebruikers hadden belang bij een goede waterstaat en door allerlei omstandigheden was het meer dan eens wenschelijk in een dijkrecht of zijlvest landerijen op te nemen, die buiten de parochie lagen. Voor de be-

²⁸) De Blécourt, Kort begrip van het oud-vaderlandsche recht, 4de druk, blz. 33; Keuren van Fivelingo, par. 4: „truachtige bureu in den kerspele” en in de latijnsche tekst: „fideles de parochia” (Fr. Rechtsquellen, S. 284).

²⁹) Muller Hzn., Geschiedkundige atlas van Nederland: De kerkelijke indeeling ± 1550 I, het bisdom Utrecht, blz. 110 (verklaring bij kaart No. IX).

³⁰) Cleveringa, Ontwikkelingslijnen van het rechtsbestel der stad Appingedam in het bijzonder vóór de 18de eeuw, blz. 94, 95.

³¹) Van Loon, Het grondreglement, blz. 121.

langhebbende landgebruikers was het geen klemmende vraag, of de regeling van de waterstaat kon geschieden in een verband, dat in grootte en begrenzing gelijk was aan het kerspel³²⁾.

Gezien dit verschil in redenen tot territoriale samenvoeging is het niet juist in alle gevallen de oorsprong van een waterschapseenheid te zoeken in het kerspel. Mogelijk is het wel, noodzakelijk echter niet, dat kerspel en waterschapseenheid gelijk zijn. Want er bestaat nog een andere, eveneens zeer oude, vorm van waterschapsverband, nl. het hamrik of de mark³³⁾. Het kerspel werd veelal gevormd door samenvoeging van één of meer hamrikken of buurtschappen³⁴⁾. Een voorbeeld van identiteit van kerspel en hamrik geeft het Selwerder Landrecht met deze woorden: „... ofte yemant buten den kerspel ofte marcke wonede...³⁵⁾.

In subjectieve zin was het hamrik een rechtspersoon of vereeniging, welker leden collectief gebruiks- of eigendomsrechten uitoefenden op heide- of weidegronden e.d.³⁶⁾. In objectieve zin was het oorspronkelijk de geheele oppervlakte van een hem (nederzetting) of buurtschap³⁷⁾, terwijl het daarnaast ook het grensgebied bij of rondom een stad vormde³⁸⁾.

Toen het woord in de Friesche landen ten slotte zijn oorspronkelijke beteekenis van collectief gebruikte grond verloor, bleef het bestaan als waterschap³⁹⁾. Zoo was aan de hamrikrechters van het hamrik van Appingedam het hoogste gezag toegekend in zijlvestersaken; zij hadden nl. de beslissing „de viis reparandis et pateis aquarum in hamrike Damis“⁴⁰⁾. Ter weerszijden van Groningen lagen de Ooster- en Westerstadshamrik, die beide onder meer oude waterschappen waren⁴¹⁾. Dat het hamrik van ouds een zelfstandig

³²⁾ Cleveringa, a.w., blz. 107; Van Loon, a.w., blz. 131.

³³⁾ De naam hamrik was gebruikelijk in de Friesche gebieden; in Dernthe was de benaming mark in gebruik (Acker Stratingh, Bijdr. tot de gesch. en oudheidk. v. d. prov. Groningen, deel III, blz. 18; Geertsema, De zijlvestenijen in de Groninger Ommelanden, blz. 10). Ook De Blécourt neemt aan, dat met beide woorden eenzelfde begrip werd aangeduid.

³⁴⁾ Cleveringa, a.w., blz. 82.

³⁵⁾ Verhandelingen van het genootschap P. E. J. P., dl. IV, blz. 60.

³⁶⁾ De Blécourt, Kort begrip, blz. 133. Andere namen voor hamrik zijn mark, buurtschap of maatschap.

³⁷⁾ Driessen, Monumenta, blz. 131: „Farmsum in hoer rechtscap offte hemmerick“. Van Halsema, Verhandeling, blz. 360: „in synem karspele of hammerke“.

³⁸⁾ Gosses, Stadsbezit in grond en water, blz. 53.

³⁹⁾ Vgl.: Van Apeldoorn, De historische ontwikkeling van het grondbezit in Friesland (De Vrije Fries 27, jrg. 1924, blz. 206).

⁴⁰⁾ Appingedammer buurtbrief, art. 28 (Richthofen, Fr. Rechtsquellen, S. 298).

⁴¹⁾ Driessen, Monumenta, blz. 391: Verordening van de gemeene bureu van Ooster- en Westerhammerikken omtrent het verkiezen van derzelver oldermans (1386).

waterschapsgebied was, blijkt ook nog uit een artikel van de Fivelgoër Boetetaxen: wanneer het gebeurde, dat in een of ander hamrik de dijkplichtigen hun dijken niet herstelden, dan konden de „riuchteran, the sen in her hammerc” de gemeente dwingen zulks te doen ⁴²⁾. De grensscheidingen werden dikwijls gevormd door de maren, breede slooten, die bovendien dienst deden voor de afwatering der hamrikgronden ⁴³⁾. Joosting meende dan ook, dat de hamrikken nooit iets anders zijn geweest dan waterschapsgebieden ⁴⁴⁾.

Te vergelijken met de hamrikken zijn de laaggelegen gebieden langs de terpen, waarin iedere terpbewoner eenig aandeel had; dit waren de z.g. meeden, waaraan nog herinneren de dorpen Hoogemeeden en Lagemeeden in het Westerkwartier en de Medentilsterocht tusschen Fransum en Feerwerd ⁴⁵⁾. Soms werden deze meeden opgenomen in het zijk- of dijkrecht ⁴⁶⁾.

In latere tijd waren de hamrikken dikwijls als zijleeden de kleinste onderdeelen van de zijvestenijen; zoo was b.v. de Enumer hamrik een deel van het Loppersummer zijvest en vormde Oterdummer hamrik een onderdeel van het Oterdummer dijkrecht ⁴⁷⁾. Deze kleine eenheden zochten vanzelf aansluiting bij de grootere verbanden, gewoonlijk om redenen van territoriale of geografische aard ⁴⁸⁾.

In de Ommelanden ontstonden dus de zijvestenijen door locale aaneensluiting, hetgeen overeenkomt met de gang van zaken in Zuid-Holland, waar het normaal type van een waterschap was: het tot het territorium van één dorp beperkt waterschap op het oude land, terwijl uit samenvoeging van dergelijke verbanden het hoogheem-

⁴²⁾ Richthofen, a.w., S. 308. Hetzelfde blijkt uit een bepaling van het Hunsingoër overrecht: „Ende in welcke hamricke de meente unde de luyde oere eghen dijcken nyt moeghen maken, soe soelen de rechters in denselve hamrycke den meente daer to dwingen, dat sie de dyken maken . . .” (a.w., S. 348, 349).

⁴³⁾ Van Apeldoorn, Ontbindende en samenbindende krachten in het Friesche rechtsleven der Middeleeuwen (Rede 1921).

⁴⁴⁾ Geschiedk. atlas van Nederland, de marken van Drenthe, Groningen, Overijssel en Gelderland, toelichting bij kaart nr. VI, blz. 98.

⁴⁵⁾ Westendorp, Eerste leerrede . . . benevens oudheidkundige verhandeling, blz. 84.

⁴⁶⁾ Zoo komen in het zijrecht van Farmsum enkele bepalingen voor over de meeden, die gedeeltelijk ook buiten het hamrik lagen (Nap, Ommelander zijl- en dijkrechten uit de 15de en 16de eeuw, Versl. en meded. van de ver. tot uitgave der bronnen v. h. oud-vaderl. recht, deel IV, blz. 198).

⁴⁷⁾ Nap, a.w., blz. 177.

⁴⁸⁾ Zoo werden het Oosterstadshamrik en het Westerstadshamrik gedeeltelijk ingelaten in het Scharmer zijvest in 1434; het deel van het Westerstadshamrik ten W. van het Reitdiep werd een onderdeel van het Aduarder zijvest.

raadschap ontstond ⁴⁹). In Noord-Holland vertoonde zich eenzelfde verloop; hier werden de waterschapszaken aanvankelijk ook dorpsgewijs geregeld. Ieder dorp moest zijn eigen dijken onderhouden, terwijl het bestuur in handen was van het dorpsbestuur; en hieruit ontstonden door samenvoeging ook de grootere verbanden ⁵⁰).

Voor sommigen is nu weer het ontstaan van waterschappen uit de oude markegenootschappen een axioma. Konijnenburg meende tot geen andere opvatting te kunnen komen, daar een dergelijke opvatting volgens hem de eenige logische is, hoewel het strikt genomen niet te bewijzen valt ⁵¹). Ook Bosch v. Rosenthal wijdde een heel hoofdstuk aan het ontstaan der waterschappen uit de markegenootschappen, in het bijzonder in Gelderland ⁵²). In Drenthe is de zorg voor de waterstaatsbelangen ook in handen gebleven van de besturen der markegenootschappen ⁵³).

Maar de opvattingen van Konijnenburg en Rosenthal gaan in hun algemeenheid niet op voor de Groninger Ommelanden, want daar hebben ook nog andere factoren een rol gespeeld. Wij wezen reeds op het kerspel.

Kerspel en mark zijn in de oorkonden wel de kleinste verbanden, die zich bezig houden met waterschapszorg, maar hier ligt uiteraard niet het eerste begin. Hieraan moet vooraf zijn gegaan het initiatief van iedere eigenerfde om zijn land te beschermen tegen al te veelvuldige overstromingen door het opwerpen van (natuurlijk lage) dijken, die een waterkeering vormden, die allerminst volmaakt en afdoende was, maar die toch de grondslag vormde voor uitgebreidere bedijkingen en grootere verbanden. Dit particulier optreden blijkt duidelijk uit de aanhef van de 't Zandtster dijkbrief van 1295: „Wy gemeente van den karspelen up ten Sanden ende al diegene, die landen hebben, de in bedijcket sinnen . . .” Dit veronderstelt een reeds bestaande bedijking, voordat men overging tot een gemeenschappelijke regeling van waterschapszaken en het dijkrecht van het kerspel „up ten Sande” ontstond ⁵⁴). Maar een dergelijke parti-

⁴⁹) Fockema Andreae, Het hoogheemraadschap Rijnland, blz. 20.

⁵⁰) De Vries, Dijks- en molenbestuur, blz. 20.

⁵¹) Konijnenburg, Het beheer onzer waterschappen, blz. 12.

⁵²) Bosch Ridder v. Rosenthal, De ontwikkeling der waterschappen in Gelderland.

⁵³) De Jonge van Ellemeet, De Drentsche markenorganisatie (Nijhoffs bijdragen Ve R., VI, blz. 29—31).

⁵⁴) Driessen, Monumenta, blz. 56.

culiere waterschapszorg onttrekt zich natuurlijk aan alle nader onderzoek.

Het kerspelveverband is steeds van groote beteekenis gebleven in het waterschapswezen der Ommelanden. Tallooze malen komt het woord kerspel in dit verband voor, daarmee doelend op het dorp zelf of zijn inwoners. De onderdeelen, waarin de verschillende zijlvestenijen verdeeld waren, werden in latere tijd gemeenlijk schepperijen genoemd, maar tot de tweede helft van de 17de eeuw werden zij, althans in het Aduarderzijlvest, aangeduid als kerspels. In een bekendmaking, dateerend van 1598, spraken de scheppers van dit zijlvest over de „caspelen”, daarmee bedoelend de latere schepperijen⁵⁵). In de tweede helft van de 17de eeuw nog kochten een aantal ingezetenen van Fransum, optredend als de gezamenlijke kerspellieden, het recht tot de bediening van het schepperschap van dit kerspel⁵⁶). In 1616 was er een kwestie gerezen tusschen de kerspellieden van den Ham over het graven van een tocht; en deze zelfde kerspellieden droegen dit geschil op aan een viertal mannen (rechters) van het zijlvest⁵⁷). Toen er acht jaar later nog oneenigheid over was, deelde de Overste Schepper mede, dat hij bij verdere nalatigheid der kerspellieden een boete zou opleggen⁵⁸). Er bestaat een opgave uit het jaar 1509 van onderdeelen van het Aduarderzijlvest, die zijlschot betaalden; deze onderdeelen werden kerspelen genoemd⁵⁹).

Op de kerspelen rustte dikwijls de verplichting een bepaald gedeelte van een zeedijk te onderhouden. Kort na de reductie in 1594 benoemden de Staten een commissie, belast met de inspectie der oostersche dijken en met de opdracht deze te verdeelen over de kerspelen⁶⁰). Gewoonlijk werden voor een dergelijk dijkpand volmachten aangesteld uit het kerspel. Dit zou zoo blijven zelfs tot in de 19de eeuw⁶¹).

Nu kan en mag uit al deze voorbeelden niet de conclusie worden getrokken, dat kerspel en schepperij elkaar dekken. Maar wel kan geconcludeerd worden, althans bij het Aduarderzijlvest, dat in prin-

⁵⁵) Inv. Aduard, no. 12.

⁵⁶) Papieren Lewe F. 6, 11 Januari 1662. Vgl. Feith, Over karspellasten van Grijpskerk.

⁵⁷) H.S. in folio 335, nr. 40.

⁵⁸) a.w., nr. 39.

⁵⁹) a.w., nr. 14.

⁶⁰) Statenresoluties van Stad en Lande van 25 Augustus 1595, 17 April 1596 en 19 Juni 1602.

⁶¹) Vgl. notulen waardag 31 October 1855 (inv. Aduard nr. 16).

cipe de kerspelen de onderdeelen waren van het zijvest, hoewel in verband met de waterstaatkundige situatie de schepperijen op bepaalde punten over de eigenlijke kerspelgrenzen heengingen. Men zou die grensoverschrijdingen waterstaatkundige correcties op de kerspelgrenzen kunnen noemen.

Terwijl Konijnenburg in het algemeen en Bosch van Rosenthal speciaal voor Gelderland de markgenootschap als basis nemen voor het ontstaan van waterschapsverbanden, kan in de Ommelanden het ontstaan ervan voor een groot deel teruggebracht worden tot de vroegere kerspelen en de kerspelbelangen ⁶²).

⁶²) Van Loon, Het grondreglement, blz. 121, 130.